

А. В. Кавалёва (Мазыр, Беларусь)

СТРАЧАНЫЯ ТАПАНІМІЧНЫЯ АДЗІНКІ БЕЛАРУСІ: ПРЫЧЫНЫ ЗНІКНЕННЯ

У апошніяе стагоддзе ў айканіміі Беларусі адбыліся масавыя перайменаванні геаграфічных аб'ектаў, найперш назваў самых розных паселішчаў – гарадоў, вёсак, хутароў, засценкаў, што на той час было абумоўлена пераважна зменай дзяржаўнай прыналежнасці тэрыторыі, сацыяльнымі рэвалюцыямі, дэкаланізацыяй, хутарызацыяй і калектывізацыяй, войнамі, утварэннем новых адміністрацыйных адзінак, новых суверэнных дзяржаў, былі створаны новыя мадэлі і новыя тапаасновы айконімаў, з'явіліся шматлікія айконімы-неалагізмы, штогод павялічваецца колькасць архаізаваных айконімаў, іх разнавіднасцей. Аналіз такіх адзінак патрабуе глыбокіх ведаў з самых розных навук – лінгвістыкі, этнаграфіі, гісторыі, геаграфіі, сацыялогіі.

Намі апублікаваны “Слоўнік назваў перайменаваных паселішчаў”, у якім фіксуецца і часткова тлумачацца змены, што адбыліся ў сістэме айконімаў Беларусі

пасля падзей 1917 года. Фактычны матэрыял замененых і перайменаваных адзінак выбраны з наступных крыніц: “Збор законаў і пастаноў Вярхоўнага Савета БССР”, архіўныя матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, “Слоўнік назваў населеных пунктаў” Я. Рапановіча, нарматыўных даведнікаў “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь”, энцыклапедыя “Гарады і вёскі Беларусі”, гісторыка-дакументальная хроніка “Памяць” па раёнах Беларусі. Выявіць усе страчаныя назвы паселішчаў практычна немагчыма: не ўсе назвы фіксаваліся ў афіцыйных паперах, знікалі людзі, знікалі і назвы, імі створаныя.

Ужо ў 1917 годзе пасля Кастрычніцкіх падзей фіксуецца змены ў айканіміконе на ўсходняй частцы тэрыторыі сучаснай Беларусі. У 30-я гады ХХ стагоддзя праходзіць першая хваля перайменаванняў: было заменена каля 180 найменняў. У 60-я гады ХХ стагоддзя пачалася наступная хваля дэнамінацыі: адбылася замена амаль 500 назваў паселішчаў. Архаізаваліся і былі выведзены з тагачаснага традыцыйнага анамастыкону наступныя адзінкі:

1) назвы, якія нагадвалі пра асоб царскага, імператарскага, панскага паходжання, белагвардзейцаў, апартуністаў і іншых рэальных і мяркуемых ворагаў савецкай улады: *Раманаўка, Гасподы, Троцкае, Панічы, Панскае, Карнілавічы, Юдзенічы* і інш.;

2) назвы, якія былі звязаны з рэлігіяй, служыцелямі культуры: *Багі, Божы Двор, Манастыр, Ігумен, Святоцк, Святы Дух, Царковішча, Папова Лука, Гапоны* і інш.;

3) назвы, якія ўяўлялі сабой немілагучныя, абразлівыя словы (як правіла, мянушкі): *Брухачы, Дурневічы, Неўмывакі, Сінябрухі, Халуі*. Гэта і тапонімы, якія ўяўлялі трапныя сацыяльна-гістарычныя характарыстыкі: *Старцы, Махаеды, Сярмяжка, Сыроваткі, Торбінка, Бяслібчы* і інш. Да немілагучных (ці абразлівых) была аднесена вялікая колькасць тапонімаў, аманімічных з назвамі жывёл, так званыя “аджывёльныя” назвы: *Авечкі, Бараны, Быкі, Кабылічы, Кабыльчыцы, Конскі Бор, Кабаны, Парасятнікі, Свіналуны, Каты, Цуцкі, Казадоі*;

4) асобныя найменні былі заменены дзеля таго, каб увесці ў сістэму традыцыйных тапонімаў новыя ў той час сацыяльна-палітычныя найменні: *Белае → Азіна, Задобрасць → Калініна, Іван Бор → Красны Акцябр, Койданава → Дзяржынск, Карнілаўка → Акцябрскі, Дзісна → Луначарскае* і інш.;

5) адзінкі-этнонімы, а таксама назвы, якія сведчылі пра моўны ўплыў суседніх народаў: *Ляхі, Мазураўка, Палякі, Жандова Вулька, Жыдавічы, Жыдава Буда, Падрасалай, Эрытэрмай* і інш.

6) старажытныя назвы, якія ў выніку аманіміі (сугучнасці) з сучаснымі словамі выклікалі “нявыгадныя” асацыяцыі: *Засценкі* (засценак – пашыраны на Беларусі тып пасялення, а не *астрог*), *Смярдзяча* (г. зн. вёска, дзе жылі халопы, смерды) і інш.

Так, у Лельчыцкім раёне мясцовымі органамі, улічваючы названыя вышэй патрабаванні, былі заменены без узгаднення з карэннымі жыхарамі наступныя традыцыйныя айконімы: *Асмаленік → Ударнае, Злодзін → Чырвонабярэжжэ, Засунне → Першамайск, Каросцін → Новае Палессе, Стары Фальварак → Пабеднае, Берасцяны Завод → Чапаеўск, Радзілавічы (Радзівілавічы) → Дзяржынск, Магільнае → Мірнае, Гарнавішча → Маркоўскае*. Агульная колькасць паселішчаў, іх назваў, якія засведчаны ў пісьмовых крыніцах у розныя часы ў межах сучаснага Лельчыцкага раёна, – больш за 300, самыя даўнія і старажытныя з іх узніклі 400–500 гадоў таму назад (першыя фіксацыі ў пісьмовых помніках з 1412 г.). Вялікі Князь Літоўскі падараваў свой удзел *Убарць* з усімі сёламі і ўладаннямі (без пераліку іх) віленскаму біскупу *Мікалаю* і яго пераемнікам. Наступны дакумент “*Рээстр падымнага з Убарці ў Кіеўскім павеце за 1581 г.*” акрэслівае ў гэтай воласці толькі 10 сёл, сярод іх самыя старажытныя *Стадолічы, Буйнавічы, Лельчыцы* і інш. [4, с. 56]. У наш час у Лельчыцкім раёне 75 паселішчаў, у Мазырскім менш чым 100, колькасць якіх штогод змяншаецца, на

што ёсць некалькі прычын. Асноўныя гэта войны, асабліва апошняя, а таксама калектывізацыя ў 30-я гады ХХ стагоддзя, калі ў выніку стварэння калектывных гаспадарак у адну аб'ядноўвалі і ссялялі некалькі хутароў, утвараючы новае паселішча на базе нейкага, як лічылася, перспектывнага хутара, вёскі. У перыяды калектывізацыі, у ваенны час (1941–1945), пасля Чарнобыльскай катастрофы, працэсаў урбанізацыі ў Лельчыцкім раёне знікла каля 200 хутароў і іншых паселішчаў [5, с. 347–434]. У Калінкавіцкім раёне У. Лякіным засведчана 103 назвы страчаных хутароў, 11 назваў фальваркаў, 20 назваў засценкаў, 39 назваў страчаных вёсак [2, с. 67–84].

Намі складзены рэестр страчаных айконімаў гэтага рэгіёна і праведзена пэўная класіфікацыя. Гэтыя айконімы з улікам семантыкі іх утваральных асноў вылучаюцца ў наступныя групы: назвы, у якіх адлюстроўваюцца асабліваасці мясцовага ландшафту, пераважна звязаныя з навакольнай флорай: *Азярцы, Асінаўка, Асіннік, Астравы, Бель, Бор, Верхні Рог, Востраў, Выбалацце, Высокі Рог, Вялікае Балота, Вялікі Лес, Глей, Гліннае, Глінішча, Глухая Порасля, Глыбокая Лужа, Горка, Дуброва, Дудзін Брод, Заазер'е, Запясконае, Зеляніца, Калкі, Крамяні, Кругліца, Крывуша, Курган, Курганы, Лаза, Луцішча, Лясное Луток, Мохаўка, Муціца, Ніўкі, Стаў, Чарнавостраў, Шырокае* і інш.;

– найменні, якія звязаны з вытворчасцю і тагачаснымі промысламі жыхароў: *Баранавы Мост, Буда, Буйнавіцкая Рудня, Выброд, Гарнавішча, Глушкавіцкі Млынок, Данілавіцкая Буда, Дворышча, Загацце, Лехполе, Лютыя Масты, Лядзец, Ляды, Масты, Мачулішча, Мілашэвіцкая Рудня, Млінкі, Млынішча, Мосцішча, Мясжэлішча, Нямецкі Млынок, Палевікова Поле, Перадзельнае, Перакоп, Пільня, Поле Паньскае, Прыбудак, Прыстань, Рубеж, Селішча, Старына, Церабня, Церамошнае, Чамярык, Чысцец* і інш.);

адзінкі, утвораныя ад назваў тыпаў паселішчаў: *Бярозаўская Слабада, Новы Фальварак, Петралаеў Хутар, Хутары Гарочыцкія, Хутары Заднікі, Хутары Казанскія, Хутары Казловічы, Хутары Кошчычы, Хутары Міхнавічы, Хутары Падасецкія, Хутары Сухавічы, Хутары Сярэднія, Хутары Ушаковы* і інш.;

– назвы антрапанімічнага паходжання: *Аляксандраўка, Анелін, Астаты, Барысаў, Вандакоў, Воранаў, Воранаўка, Герашчыха, Гілеўка, Глебаўка, Дзямідаў, Жарабцы, Жураўліха, Жыткоў, Золачаў, Камарова, Капылоў, Каўбасічы, Качанаўка, Ключаў, Коўшыцы, Лабачоўка, Малечкаў, Міхеева, Несцераўка, Мікалаеў, Пад'ягорыха, Сівакі, Собаў, Старозава, Сычы, Тушкова, Уладзіміраўка, Фляроў, Франчыха, Халадовічы, Хогель, Шумарава, Шушэраў, Шчэцін, Шылкі* і інш.

Перайменаванні, наяўнасць некалькіх варыянтаў назваў аднаго паселішча – гэта тыя асноўныя падставы, што прыводзілі да архаізацыі некаторых традыцыйных айконімаў. Як пісаў пра такія змены А. Рогалеў, у савецкі перыяд перайменаванні паселішчаў і іншых аб'ектаў нярэдка ажыццяўляліся па прынцыпу антытэзы, напрыклад, вёска *Раманаўка* → у *Леніна, Князь Возера* → *Чырвонае Возера, Папоўшчына* → *Акцябр* [15, с. 235]. Прыводзім наступныя прыклады перайменаванняў, варыянтаў паселішчаў сучаснага Мазырскага раёна, якія засведчаны намі ў розных крыніцах: *Бокаўшчына* → *Бокаў, Каменішчына* → *Каменка, Латці* → *Майская, Малы Бакавец* → *Малы Бокаў, Раманаўка* → *Ленінаўка* → *Раманаўка, Бабічы (Бабіч)* → *Барбароў, Раенка* → *Раеўскія, Васількава* → *Васькаўка, Лясная* → *Лешня, Капліца* → *Петрапаўлаўская Слабада* → *Горная, Парэчніца* → *Прагрэс, Вараб'ёўка* → *Красная Горка, Кеневічаў Груд* → *Гіневічаў Груд, Торбінка* → *Турбінка, Скрыгалаўская Слабада* → *Слабада*.

Архаізацыя некаторых варыянтаў айконімаў, назваў тыпаў пасяленняў можа адбывацца пад уздзеяннем экстралінгвістычных фактараў, напрыклад, асобныя тапанімічныя адзінкі набывалі выразныя прыкметы суседніх моў у выніку ўключэння пэўных тэрыторый у склад суседніх дзяржаў. Так, землі ВКЛ у XVI стагоддзі былі далучаны да суседняй Польшчы, у выніку так званай уніі ўзнікла новая дзяржава

Рэч Паспалітая, у якой галоўнай мовай была польская. У гэтай сувязі некаторыя ўсходнеславянскія айконімы тагачаснай Беларусі набылі выразныя адметнасці польскай мовы, а традыцыйныя назвы паступова перажывалі працэсы архаізацыі (Бярэсце, Дарагічын, Гародня, Менск, Лёзна, Мёры, Каралёўшчына і інш.). Параўнайце ў гэтым плане шматлікія публікацыі пра існуючыя да нашага часу або часткова змененыя, архаізаваныя, трансфармаваныя пад уплывам польскай і рускай моў варыянты беларускіх айконімаў *Менск – Менск – Мінск, Гарадзень – Гародня – Гродна, Бярэсце – Бжэст – Бжэсте – Бжэст – Брэст, Наваградак – Навагрудак, Хвойнікі – Хойнікі, Мёры – Міёры, Мазыр – Мозыр, Глуск – Глусск, Косава – Косово, Мядзел – Мядзель, Грозаў – Грозава* і інш.

На знікненне, архаізацыю асабліва гідронімаў негатыўна ўплывае меліярацыя, карысць ад якой, безумоўна, вялікая, асабліва для сельскай гаспадаркі, экалогіі, аднак у выніку масавага асушэння балот зніклі сотні дробных водных аб'ектаў, асабліва на Палессі. Так, у кнізе А. Бобра “Мой Мозырь” падаюцца назвы больш чым ста рачулак і каля 30 азёр, сажалак і іншых водных аб'ектаў. Аўтар, прыводзячы наступныя гідронімы Мазыршчыны, задае рытарычнае пытанне: “Дзе мы іх (водныя аб'екты, іх назвы) згубілі, страцілі?” *Гусінае, Глушыца, Гарчынь, Каструб'я, Мутнае, Арэхава, Плёса, Пунаў, Скалодзін, Струк, Торкла, Трызна, Засоліна* і інш. [1, с. 91]. У “Хроніцы Убарцакага Палесся” ў алфавітным парадку пададзена звыш 700 архаізаваных мікратапонімаў і 165 гідронімаў, сабраных з розных крыніц (архіўныя дакументы, звесткі старажылаў, карты і інш.).

Безумоўна, у змяншэнні колькасці паселішчаў ёсць і працэсы аб'ектыўныя, станоўчыя, без якіх нельга абысціся, напрыклад, злішчэ прыгарадных вёсак з гарадамі, што тлумачыцца іх інтэнсіўным развіццём, працэсамі ўрбанізацыі. Толькі за пасляваенныя гады зніклі, зліліся з гарадамі сотні вёсак Беларусі. У лепшым выпадку назва паселішча становілася назвай вуліцы горада, а найчасцей атрымлівалася так, што і сама вёска і яе назва знікалі назаўсёды. Так, да Віцебска адышлі вёскі *Журжава, Паўночны* (1958), *Мішкава, Ціраспаль* (1966), *Віцьба, Давыдаўка, Сакалоўка, Себяхі* (1967); да Наваполацка – *Беланва, Меруголава, Новікава, Новы Двор, Паітары, Праварышча, Рулёўка, Шапілаўка* (1964), *Вітаражжа, Залюхава* (1975); да Оршы – *Гразівец* (1959), *Пустынкi* (1966); да Полацка *Кароўнікі* (1959), *Меліярацыйная, Пагіршчына, Спас-Слабада* (1972); да Мазыра *Бабры, Целепуны, Салаўёўка, Баравікі*; да Мінска – *Сляпянка, Старажоўка, Чыжоўка, Пярэспа, Козырава, Курасоўшчына* і інш.

Такім чынам, айканімія Беларусі ў цэлым за перыяд свайго станаўлення і развіцця перажыла істотныя змены. Асобныя паселішчы зліліся, аб'ядналіся ў буйнейшыя, атрымаўшы агульную назву нейкага перспектыўнага паселішча, напрыклад, аграгарадка. У савецкі перыяд як вынік ідэалагізацыі ў вялікай колькасці архаізаваліся шматлікія назвы, якія найчасцей памылкова суадносяліся з імёнамі асоб царскага, імператарскага, панскага паходжання, назвы, якія былі звязаны з рэлігіяй, служыцелямі культу, сведчылі пра асаблівасці былога землеўладання, тагачасных промыслаў, некаторых архаізаваных заняткаў людзей. Аднак такія адзінкі ўяўляюцца як каштоўныя помнікі духоўнай культуры народа, захавальнікі былога слоўнікавага багацця рэгіёна, сведчаць аб былой і сучаснай флоры і фаўне мясцовасці, мінулых занятках насельніцтва, моўнай спадчыне.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бобр, А. Г. Мой Мозырь: Ист. очерк : в 2 ч. / А. Г. Бобр. – Мінск : Форт, 1996. – Ч. 1 : С древнейших времён до 1917 года. – 162 с.
2. Лякин, В. А. Калиновый край в именах и названиях: историко-топонимический очерк / В. А. Лякин. – Мінск : Колоград, 2016. – 136 с.

3. Рогалев, А. Ф. Географические названия в калейдоскопе времен / А. Ф. Рогалев. Гомель : Барк, 2008. 256 с.

4. Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А. І. Антагулаў ; навук. рэд. В. Л. Насевіч. Мінск : Тэхналогія, 2001. 496 с.

5. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце : манаграфія / В. В. Шур. Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – 203 с.

МДПУ ІМ. І. П. ШАМЯКІНА